

UDK:130.2:17.023(575.1)

Nasiba ABDULLAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti
Falsafa va ma'naviyat asoslari kafedrası prof. v.b.,
falsafa fanlari doktori
E-mail:nasiba.abdullayeva.1969@mail.ru

O'zMU professori, fal.fan.dok N.Shermuhamedova taqrizi asosida

SPIRITUAL AND EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF THE HERITAGES OF MAHMUDHOJA BEHBUDI

Annotation

The article analyzes the contribution to the development of spiritual culture of the educator Mahmudhoja Behbudi, who was one of the outstanding leaders of the national revival movement that emerged in Turkestan in the XX century, who played an important role in awakening the public consciousness of the Uzbek people at that time. Possessing a broad outlook and deep knowledge, he has always opposed conservatism and ignorance and in his works called for the correct understanding and interpretation of the Islamic religion. His goal was to enlighten the people and bring them to the level of highly developed peoples of the world, to build an advanced society in all respects, a state based on the unshakable principles of humanism and democracy. In the legacy of Mahmudhoja Behbudi, attention is paid to highlighting the issues of science, morality, the influence of art on the spiritual culture of youth, on the understanding of national identity. In satya, the modern meaning of Behbudi's work is investigated.

Keywords: jadidism, spiritual culture, science, religion, enlightenment, morality, politics, art, spiritual perfection.

ДУХОВНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ НАСЛЕДИЯ МАХМУДХОДЖИ БЕХБУДИ

Аннотация

В статье анализируется вклад в развитие духовной культуры просветителя Махмудходжи Бехбуди, который был одним из выдающихся лидеров движения национального возрождения, возникшего в Туркестане в XX веке, сыгравшего важную роль в пробуждении общественного сознания узбекского народа в тот период. Обладая широким кругозором и глубокими знаниями, он всегда выступал против консерватизма и невежества и в своих произведениях призывал к правильному пониманию и толкованию исламской религии. Он ставил перед собой цель просветить народ и вывести его на уровень высокоразвитых народов мира, построить передовое во всех отношениях общество, государство основанное на незыблемых принципах гуманизма и демократии. В наследии Махмудходжа Бехбуди уделяется внимание освещению вопросов науки, морали, влияния искусства на духовную культуру молодежи, на понимание национальной идентичности. В статье исследована современная значимость произведения Бехбуди.

Ключевые слова: джадидизм, духовная культура, наука, религия, просвещения, мораль, политика, искусство, духовное совершенство.

MAHMUDHOJA BEHBUDIY MEROSINING MA'NAVIY-MA'RIFIY AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada XX asrda Turkistonda vujudga kelgan milliy uyg'onish harakatining atoqli rahbarlaridan biri bo'lgan, o'sha davrda o'zbek xalqi ijtimoiy ongining uyg'onishida muhim rol o'ynagan ajdodimiz jadid ma'riftparvari Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'naviy madaniyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi tahlil qilingan.

Keng dunyoqarash va chuqur bilimga ega bo'lgan Behbudi o'z asarlarida islom dinini noto'g'ri talqin etilmasligi, ma'rifiy jihatlariga e'tibor qaratishga chaqirgan. Behbudiyning maqsadi xalqni ma'rifatli qilish va ularni dunyoning yuksak rivojlangan xalqlari darajasiga olib chiqish, har tomonlama rivojlangan jamiyat, insonparvarlik va demokratiyaning mustahkam tamoyillariga asoslangan davlat qurish edi.

Maqolada Behbudi merosida ilm-ma'rifat, axloq, san'atning yoshlar ma'naviy madaniyati, milliy o'zlikni anglashga ta'siri masalalarining yoritilishiga e'tibor qaratilgan, asarlarining zamonaviy ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: jadidchilik, ma'naviy madaniyat, ilm, ma'rifat, din, axloq, san'at, siyosat, ma'naviy barkamollik.

Kirish. XX asrda yashab faoliyat olib borgan jadid-ma'rifatparvarlar merosi tarixchi, adabiyotshunos, filolog, faylasuf, pedagog olimlar tomonidan o'rganilgan, ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Mahmudxo'ja Behbudi publitsistikasi, ma'rifiy--pedagogik qarashlari yurtimiz olimlari tomonidan keng o'rganilgan bo'lsada, ma'naviy merosi va uning ma'naviy madaniyatga ta'siri yetarlicha tadqiq etilmagan. «Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma'naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o'lmas meros hamisha yonimizda bo'lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag'ishlashi lozim. Avvalambor, milliy ta'lim tizimini ana shunday ruh bilan sug'orishimiz kerak», – deb ta'kidlab

o'tgan O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev [1] yoki Shu nuqtai nazardan Behbudi asarlarining ma'naviy madaniyatga ta'sirini tadqiq etish, ilm-ma'rifat tafakkurni uyg'otishning asosiy yo'llaridan biri ekanligiga oid qarashlarini zamonaviy jihatdan asoslash lozim.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Jadidlar chor Rossiyasi davrida ham, sovet hokimiyati davrida ham qoralanib kelindi. Faqat xalqimiz mustaqillikka erishganidan keyin jadid ma'rifatparvarlari faoliyatini keng ko'lamda o'rganila boshlandi. Turkiston jadidchilik harakati va uning ma'naviy-ma'rifiy asoslarining mohiyati, jadidlarning xalq tafakkurini o'stirish, ma'naviyatini boyitish yo'lida olib borgan kurashlari, jadidchilik

g'oyalarining Turkistonga tarqalishida milliy matbuot, badiiy adabiyot va teatrning ahamiyati masalalariga doir ko'plab tadqiqotlar olib borildi.

Amerikalik olim E.Olvort "Padarkush" dramasi haqida "Dramada ilgari surilgan jiddiy muammolar ta'lim va tarbiyani kuchaytirish, xalqni asriy jaholat, qo'loqlikdan qutqarish, jinoyat va jazo, majburiyat va mas'uliyat singari ijtimoiy munosabatlar sodda va ta'sirli ifodalangan. Dramada ilk bora turkistonliklarga o'z tilida, tipik obrazlar, tipik xarakterlar orqali jiddiy hayotiy muammolar, ochiqchasiga gapirilgan edi. Ilmsizlik, jaholat, to'g'ri yo'ldan adashish oilaga baxtsizlik, chinakam kulfat keltirishi ta'sirli dialoglarda aks ettirilgani uchun sahnadagi harakatlar tomoshabinni hayratga solib, butun vujudini qamrab oladi. Sahnadagi voqealarni to'g'ri idrok qilgan har qanday tomoshabin Turkistonning asosiy fojiasi nimadan iborat ekanligini ko'rib yig'laydilar, mamlakat yoshlarini o'qitish orqali yangi hayotga olib chiqish zarurligini tushunadilar [2] deb ta'kidlaydi.

Olmoniyadagi Humboldt universiteti professori atoqli turkshunos Ingeborg Baldauf - mashhur jadid adibi va ma'rifatchi Mahmudxo'ja Behbudiyning haj safari kundaliklarini o'rgangan hamda olmon tiliga o'g'irgan. Mutafakkir ilmiy merosini tadqiq qilganimda ma'rifatparvarligi bilan birgalikda Behbudiyning buyuk tarbiyachi ustoz ekanini his qilganman. Zero, islohot va ma'rifat tarbiyadan boshlanadi. Behbudi xotin-qizlarning tarbiyada tutgan yuksak o'rmini o'zining asarlarida muntazam qayd etadi. "Oyina" jurnaliga tarbiya mavzusida yozgan maqolalarida ham Behbudi ayol va onaning jamiyat rivojidadagi mavqei baland ekanini qayta-qayta ta'kidlaydi. [3]

Adibning maqolalari va «Padarkush» dramasidagi g'oyalar filologiya fanlari doktori Begali Qosimov tomonidan tadqiq etilgan. Alloma merosini o'rganish, asarlarini to'plash va nashr etishda olimning xizmatlari katta. Begali Qosimov «Behbudi faqat dramaturgiyamiz emas, publitsistikamizga ham poydevor qo'ygan, umuman, yangi adabiyotni boshlab bergan alloma ekanligini ta'kidlaydi. [4]

Adabiyotshunos olim Naim Karimov "Mahmudxo'ja Behbudi XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan milliy uyg'onish harakatining atoqli rahbarlaridan biri bo'lib, shu davrda o'zbek xalqi ijtimoiy ongining uyg'onishida muhim rol o'ynaganligini ta'kidlaydi. [5]

Tarix fanlari doktori Dilorom Alimova Mahmudxo'ja Behbudi va uning tarixiy tafakkuri masalalarini o'rgangan. Alloma tarix fanini insonning kamol topishi, jamiyatni boshqarishda bu fanning o'rni beqiyosligini ta'kidlaydi. Behbudiyning jamiyat rivoji va taraqqiyotida tarix fani qanday o'rin tutishi kerak degan qarashga bo'lgan munosabati ilmiy maqolalarida o'z aksini topadi. [6]

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Jadidchilik harakatining ma'rifatparvarlik asoslari, ularda milliy g'oya masalalari, jadid matbuotining shakllanishi, jadid adabiyoti va san'ati, jadid maktabi va maorifi, axloqiy va estetik tarbiya masalalari tarixiy, filologik, falsafiy, pedagogik jihatlarini o'rganildi. Behbudiyning deyarli barcha maqola va asarlari nashr etilib, xalqqa taqdim etildi. Yangi usul maktabi, milliy matbuot, adabiyot va teatr tarixini o'rganishga bag'ishlangan ko'plab asarlar maydonga keldi.

Filologiya fanlari doktori Halim Saidov Mahmudxo'ja Behbudiyning publitsistik va muharrirlik faoliyatini tadqiq etar ekan "Oyina" jurnali, "Samarqanda", "Xurshid", "Tujjor" gazetalari tashkil etilishi va nashr etilishidagi xizmatlarini alohida ta'kidlaydi [7]. Filologiya fanlari nomzodi Normurodov Avazov Behbudiyning ijodiy faoliyati, "Padarkush" dramasi va undagi ma'rifiy-tarbiyaviy jihatlariga e'tibor qaratadi [8].

Pedagogika fanlari nomzodi Zebo Axrorova Behbudiyning milliy uyg'onish davri pedagogikasi va voqeligida

tutgan o'rini tadqiq etar ekan, sharq tamaddunining ilg'or g'oyalari jadid pedagogikasida aks etirilishi va ushbu g'oyalarining Behbudi tomonidan rivojlantirilganini ta'kidlab o'tadi. [9]

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Jadid mutafakkirlarimizning merosi, aynan jadidlar karvonboshisi, asoschisi sifatida tarixda nom qoldirgan Behbudi XX asr boshlarida amalga oshirgan ishlar katta ahamiyatga ega. U diniy va dunyoviy ilmlarni, tarixni chuqur bilgan, yozgan maqola va asarlari ijtimoiy ahamiyatga ega. Jadid ma'rifatparvarlarining madaniyat o'zagi bo'lgan ma'naviy madaniyatning rivojiga qo'shgan benazir hissasi bugun ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Ayniqsa sharq mutafakkirlariga xos bo'lgan qomusiylik Behbudi faoliyatida ham o'z in'ikosini topgan deyish mumkin. Buni vatanparvar ziyolimizning faoliyati tasdiqlaydi. Bilim, axloq, din, san'at, siyosat kabi masalalariga doir maqolalari, "Padarkush" dramasi, "Kitobat-ul atvol" kabi maktab o'quvchilari uchun yozilgan darsliklarini keltirish mumkin.

Jadid ma'rifatparvarlari ilm-ma'rifatni xalqni jaholatdan qutqarish, tafakkurini uyg'otish, taraqqiyotga erishishning birdan-bir yo'li deb qarashdi. "Boshqa millatlarga qaralsa ko'rilmurki, muntazam maktablari bor va avval maktabda diniy ilm ustida dunyoviy ilm va fanlar ham o'qilur. Chunki dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdur. Zamona ilmi va fanidan bebahar millat boshqa millatlarga paymol bo'lur." [10] deydi Behbudi.

M.Behbudiyning "Muhtaram yoshlarga murojaat" maqolasida ta'limni rivojlantirishning ahamiyati asoslangan. Jahonda bilim asosiy intellektual resurs, ta'lim milliy farovonlikni yaratish manbai sifatida qadrlanayotgan bugungi kunda ham mutafakkirning bu boradagi qarashlari g'oyat dolzarbdur. Zero, ta'lim insonning ijodiy qobiliyatlarining rivojlanishiga, jamiyatdagi iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlardagi ishtirokining chuqurlashuviga, jamiyat rivojiga samarali hissa qo'shish imkonini berishadi.

Behbudi merosida ta'lim va tarbiya uzviyligi masalalariga e'tibor qaratilgani bilan ahamiyatlidir. Behbudiyning keng bilimga ega bo'lganligi, eng murakkab dunyo hodisalarini ham tafakkur qudrati bilan yechish, tushuntirish, ifodalash yuksak iqtidori borligini ham uning maqolalari orqali ham ko'rish mumkin. Ma'rifatparvar alloma yoshlarni chet ellarda o'qitish, yangi g'oya va bilim bilan qurollantirish lozimligini ko'p bora ta'kidlaydi. "To'y va ma'raka oqchasidan bolalarni hukumat maktablariga berilsun va bu oqchadan talabalarni Makka, Madina, Misr, Istanbul'ga va Rusiya dorilfunun va dorulsanoatlariga yuborilib diniy va dunyoviy va zamonaviy odamlar yetishdurmoqqa sa'y qilinun. Bizni Turkistonda muallim ozdurki, to'yu ma'raka'ga sarf qilinatur'on oqcha ila Kafkaz, Qirim, O'runburg va Qozong'a usuli ta'lim o'rganmoq uchun bola yubormoq kerakdur. [11] O'zbekistonda zamonaviy ta'limda ham yoshlarni chet ellarda ta'lim olishiga katta e'tibor qaratilmoqda, maxsus dasturlar asosida talabalar dunyoning yetakchi oliy o'quv yurtlarida tahsil olib kelishmoqda. Jadidlarimizning ushbu g'oyalari bugun ham dolzarb ekanligini ko'rish mumkin.

Ayniqsa, til masalalari Behbudiyning hamisha diqqat markazida bo'lgan, millatning taraqqiysi uchun bir necha til bilishni shart hisoblagan. Yoshlarni til o'rganishga, bilim olishga chaqirdi. "Oyina" jurnalning 1913 yil 20 avgust, birinchi — nishona sonidayoq, «Ikki emas, to'rt til lozim» degan maqola bilan chiqqan edi. [12] Ayni paytda tilning muhofazasiga doir ("Har millat o'z tili ila faxr etar" — 1914, № 35), ("Til masalasi" — 1915, № 11,12) maqolalar yozdi. "Bizga lozimki, o'z naf'imiz uchun ruscha bilayluk, hukumat maktablarida o'quylik. Davlat mansablariga kirayluk. Vatanimizga va o'z dinimizga xidmat etayluk. Musulmon

bulub turib taraqqiy qilayluk. Bu zamon tijorat ishi, sanoat va mamlakat ishlari, hatto, dini islom va millatga xidmat ilmsiz bo'lmaydur. [13] Bugun chet tillarni o'rganish va milliy tilni asrashga doir Behbudiy maqolalari o'z ahamiyatini yo'qotmadi, balki yanada dolzarblashdi deyish mumkin. Shu bilan birgalikda, "Risolai asbobi savod" ("Savod chiqarish kitobi", 1904), "Risolai jug'rofiyai umroniy" ("Aholi geografiyasiga kirish", 1905), "Muntaxabi jug'rofiyai umumiy" "Kitobi muntaxabi jug'rofiyai umumiy va namunai jug'rofiya" darsligida, ("Qisqacha umumiy geografiya", 1906), "Kitobat ulatfol" ("Bolalar xati", 1908), "Amaliyoti islom" (1908), "Tarixi islom" (1909) kabi kitoblari va Turkistonning tabiiy xaritasini chop etdi. Ko'plab o'quv materiallari, o'qish kitobi va diniy kitoblari, maktub yozish qo'llanmasini yaratdi.

"Oyina" jurnalida Behbudiy va uning zamondoshlari hamda xorij sharqshunolarining (xususan, Vyatkin)ning tarix, geografiya, tilshunoslik, astronomiya, anatomiya, arxeologiya-ga doir kuzatishlari e'lon qilib borilgan: "Sherdor madrasasi" (1913.№1.-B.), "Tutun yoinki tamaki" (1913.№1.-B.), "Ulug'bek rasadxonasida" (1913.№2.-B.), "Jug'rofiyo chist?" (1913.№2.), "Yer" (1913.№10.), "Tarixi ixtiroi bashar - odamlarning chiqargan nimarsalari" (1914.№28), "Hayvonotning umri" (1914.№11), "Oftob" (1914.№49), "Qamar -oy" (1914.№57), "Qahva = kofe" (1914.№56)" [14]. Bu esa o'sha davrda madaniyat, ma'rifat, zamonaviy ilmiy bilimlarni tarqatishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Behbudiy "Padarkush" dramasida ilmsizlik, ma'rifatsizlikning millat va millatning har bir a'zosi hayotiga ko'rsatajok fojiali zararini tasvirlab bergan. Asarning "Padarkush yoxud O'qimagan bolaning holi" deb nomlanishi ham tasodifiy emas. "Padarkush" asari hayotda ro'y bergan real hodisa ta'sirida yozilgan xususida zamondoshlari ta'kidlab o'tishgan. Bu fikrning haqiqatga qanchalik mos yoki qanchalik zid ekanidan qat'i nazar, hech qachon dolzarbligini yo'qotmaydi. Behbudiy "Padarkush"da nafaqat jaholat botqog'iga botgan ota balki farzandlarining hayoti ham fojia bilan tugashi mumkinligini ko'rsatib, ularning har ikkalasini va umuman, XX asr boshlaridagi o'zbek jamiyatini ogohlantirishga intilgan. Jadidchilik tub mohiyatini ochuvchi ma'rifatparvarlik g'oyasi asarning katta ijtimoiy va ma'rifiy ahamiyatini belgilab beradi hamda uning o'sha davrning eng muhim va dolzarb mavzusiga bag'ishlangan. Asarda ilgari surilgan jiddiy muammolar ta'lim va tarbiyani kuchaytirish, xalqni asriy jaholat, qoloqlikdan qutqarish, jinoyat va jazo, majburiyat va mas'uliyat singari ijtimoiy munosabatlar sodda va ta'sirli ifodalangan.

Behbudiy Bayramali, Ashxobod, Krasnovodsk, Kislovodsk, Pyatigorsk, Jeleznovodsk, Rostov, Odessa, Quddus, Bayrut, Yofa, Xalil ar-Rahmon, Port-Said, Shom shaharlarida bo'ladi. Ushbu sayohat asosida rivojlangan davlatlarda madaniyat, ma'rifat, texnika taraqqiyoti, o'lkamizni ham rivojlantirishga oid ko'plab maqolalari «Oyna» jurnalida bosilib turadi. "A'molimiz yoinki murodimiz" sarlavhali maqolasida turli tadbir, to'y-laridan tortib milliy o'yinlarigacha bo'lgan har kunlik turmush tarzini tahlil qilar ekan, xalqni ko'zini ochib yon-tevarigidagi millatlar ishlariga va qanday yashayotganlariga qarashga chaqiradi. Mahalliy aholining taraqqiyotga to'siq bo'luvchi eski urf-odatlarini, eskicha qarashlardan voz kecha olmayotgani, qoloqlashib ketgani, musulmonlar ham taraqqiyotni, farovonlikni, ma'rifatni istashi, yangilikka intilishi, yangiliklarni o'zlashtirish lozimligi, endi o'tmishimiz buyuk deb yuravermasdan, xatolarimizdan to'g'ri hulosalari chiqarishimiz, rivojlanish yo'llarini izlashimiz, boshqalar ham bizni hurmat qilishi, ular bilan teng mavqeda muloqotga kirishishimiz, musulmonlar manfaatlari himoyasi uchun nimalar qilishimiz zarurligi haqida bosh qotirish vaqti keldi

degan g'oyalarni ilgari surdi. U xalqni isroflil tadbirlardan voz kechib, ularga sarf qilinadigan mablag'ni iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida milliy kadrlar tayyorlash maqsadida davlat ta'lim muassasalarida bolalarni o'qishi uchun yo'naltirishga da'vat etadi. "Bizni kemirguvchi illatlar" maqolasida "bizni inqirozga va tahlikaga va jahannamga yumalataturgon to'y, azo ismindagi ikki qattol dushmani derman" [15] deya ta'kidlaydi.

Din masalasi xususida ham Behbudiyning qator maqolalari, "Muxtasari islom" asari e'lon qilingan. Shuni ta'kidlash lozimki, Behbudiy Samarqanddagi ma'rifatparvar sulolalardan biriga mansub bo'lgan. Otasi Behbudxo'ja Solihxo'ja Ahmad Yassaviyning avlodidan, bobosi va otasi qori va imom-xatib bo'lgan, tog'asi mufti mulla Odil Muhammad Siddiq mufti bo'lgan. Behbudiy bolalikdan diniy bilimlarga ega bo'lib borgan keyinchalik tog'asi huzurida mirzolik vazifasini bajaradi, kozilik ishlari bilan ham tanishib, muftilik uchun zarur bo'lgan narsalarni o'rganib oladi. "Sobiq Turkistonning har bir kent va dahasida qozixonalarining, ularda xizmat qilgan qozi va muftilarning son-sanog'i bo'lmagan. Biroq Behbudiydek barkamol shaxs – faqat diniy bilimlarga emas, shu bilan birga zamonaviy ilmlarning zo'r bilimdoni, xalqni ma'rifatli qilish uchun kurash yo'lida o'z moddiy boyliklarini, hatto jonini ayamagan shaxsning misli nihoyatda siyrakdir, hatto yaktodir. Fayzulla Xo'jayevning so'zlari bilan aytganda, "Siyosiy, ijtimoiy faoliyati va bilimining kengligi jihatidan Turkistonning o'sha vaqtdagi jadidlaridan unga teng kiladigan kishi bo'lmas kerak". [16]

Fiqh kitoblari ustida tinimsiz ishlagani bois u tez fursatda "mufti" unvoniga erishgan. Mahmudxo'ja umrining oxirigacha Jomboyda muftilik qildi. Odatda shamba kunlari haftada bir marta Jomboyga borib, qozilar bilan birgalikda bahsli munozarali masalarni ijobiy tomonga xayrli hal bo'lishini ta'minlaganligi xususida ko'plab misollar bor. U mufti va imom xatiblarining bilimdan, zamonaviy ilmlardan ham xabardor bo'lishini ta'kidlagan. "Zotan islomiyat shunday bir diniy matn va qobili taraqqiydurki, na qadar ilmiy zamoniy ko'b o'qusa, insonni yana diniy islomga shuncha aqidasi mustahkam bo'lur. Chunonchi, ilmiy zamoniy ko'b o'qug'on Ovroq ulamolarini (ng) eng nomdor va davlatliklaridan musulmon bo'lub turgonlari jaridaxonlarga ma'lumdur. Bas, sabab bo'ldiki, ilmiy zamoniy islomiyatga zarar qilmoq nari tursun, foyda etar, endi matlag'a kelayluk "Xalqning jismoniy va ruhoni tarbiyati ichin murabbiylarning, ya'ni ulamoning diniy va zamoniy ulum va fununni darajai kamolda bilmalari, albatta lozimdir" [17]. Behbudiy muftilik vazifasini oqilona, halol bajargan "...zamonasidagi faqihlar – diniy bilimdonlaridan hech biri fiqh ilmining kengligi jihatidan Behbudiyga teng kelolmas edi." [18] Behbudiy fiqhning biror qoidasi yoki yo'l-yo'rig'ini xalq manfaatlariga va ijtimoiy taraqqiyotga zarar keltiradigan tarzda talqin qilmagan. Oyat va hadislarga tayangan holda mehnatkashlar manfaatini himoya qilgan, ilm-ma'rifatga chorlagan yevropaliklar bilan do'stona munosabatlarni rivojlantirishga chorlovchi fatvolar bergan. Behbudiy iqtisodiy nizolarda kambag'allar manfaatini himoya qilgan, kambag'allar foydasiga hal qilinishiga erishgan. "Favqulodda takfir", "Bizni hollar va ishlar" maqolalarida ham Turkiston o'lkasida ilmiy, bilimli ulamolar kerakligi, "Ikki milyo'n turkistoniyalar madrasasiga Xudodan boshqa nozir yo'q. Bir raisi diniy va mumayizi ilmiy yo'q. O'zimizda esa insof va xavfi haq yo'q, aslo yo'q. Va Olloh, na uchun savodsiz qozi, ilmsiz mudarris, insofdan xabarsiz muftiy, qiroatsiz imomlar olamni bosdi. Bunga sabab biror raisi diniy va mumayizni ilmiga moli ko'lmag'animiz emasmu? deydi. U ziyoli va taraqqiyparvarlarni birlashib, diniy millat va Vatanning rivoji uchun xizmat qilsak deb orzu qildi. Rossiya, Turkiya, Misr kabi bir qancha mamlakatlarga sayohati va haj safari davomida ularning hayoti, turmush tarzi, urf-odatlarini,

madaniyatini o'rgandi va Turkiston o'lkasi hayoti bilan solishtirdi. "To'y va ta'ziyaga sarf qilinaturgon oqchalarimizni biz, turonilar, ilm va din yo'lig'a sarf etsak, anqarib ovropoyilardak taraqqiy etarmiz va o'zimizda, dinimizda obro'y va rivoj topar. Yo'q, hozirgi holimizg'a davom etsak, din va dunyog'a zillat va miskinatdan boshqa nasibamiz bo'lmaydur. [20]

Behbudiy yoshlarni zamonaviy ilmlarni o'rganishga da'vat etadi. "Agarda jug'rofiya o'qumasak, dunyog'a taraqqiy qilolmaymiz. Dunyog'a taraqqiy qilmasak, din ishlarimizni barjoy keltirolmaymiz. Maafihi, jug'rofiya o'qugonlar og'iz ila, kitob va gazit ila bahs qilib, jug'rofiya vajhidin bizni dalil aqli ila mulzam qilib, oxiri dinimizg'a ta'na beradur. Ilmi dinni kam bilaturgonlarimizni bo'shatadur. [21]

O'zbekistonda ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida ta'lim yoshlar tarbiyasining asosiy resurslaridan biriga

aylandi. Taraqqiyot strategiyasining "Adolatli ijtimoiy siosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish"deb nomlangan to'rtinchi yo'nalishida ham ta'lim masalasiga alohida urg'u berilgan, maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlar bilim va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish asosiy maqsad qilib belgilangan.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Behbudiyning ma'naviy merosi xorij va yurtimizda keng o'rganilgan bo'lib turlicha konsepsiya va yondashishlar asoslangan xolda tadqiq etilgan. Behbudiyning diniy ma'rifatga oid qarashlarini o'rganish turli diniy konfessiyalar mavjud bo'lgan polietnik mamlakatda fuqarolar hamjihatligini ta'minlashga xizmat qiladi. Sharq va G'arb ta'limining maqsadli, qadriyatli, axloqiy va metodologik jihatlariga ko'ra uyg'un usullarini joriy etishga doir qarashlari milliy ta'lim tizimida qo'llanishi zamonaviy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 1-oktyabr 2020 yil
2. Edvort Olvort. Birinchi o'zbek dramasi "Jahon adabiyoti" jurnali, 2009 yil, 9-son.
3. Ingeborg Baldauf XX asr o'zbek adabiyotiga chizgilar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2001. –B.42.
4. Qosimov B. Behbudiy, Maslakdoshlar, T., 1994 B. Qosimovning «Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik»
5. Karimov N. Mahmudxo'ja Behbudiy. https://docs.yandex.ru/docs/Ziyo_uz_kutubxonasi
6. D. Alimova. Mahmudxo'ja Behbudiy va uning tarixiy tafakkuri". Akademiya nashriyoti. T. 1999
7. Saidov H. Mahmudxo'ja Behbudiyning publitsistik va muharrirlik faoliyati. Fil.fan.nom.diss. T.: 1999 B. 170
8. Avazov N. Behbudiyning ijodiy faoliyati. Fil.fan.nom.diss. T.: 1995 170 B
9. Ahrorova Z. Mahmudxo'ja Behbudiyning pdegogik qarashlari va ma'rifiy-amaliy faoliyati. Pedagog. Fan.nomzodi. diss. T.: 1997. 157
10. Behbudiy M. Tanlangan asarlar // To'plovchi, so'zboshi va izohlar: B. Qosimov, 3-nashri. tuzatilgan va to'ldirilgan. - T.: «Ma'naviyat», 2006, – B. 200
11. Behbudiy M. Tanlangan asarlar // To'plovchi, so'zboshi va izohlar: B. Qosimov, 3-nashri. tuzatilgan va to'ldirilgan. - T.: «Ma'naviyat», 2006, – (Istiqlol qahramonlari) -B.160
12. Behbudiy M. Tanlangan asarlar // To'plovchi, so'zboshi va izohlar: B. Qosimov, 3-nashri. tuzatilgan va to'ldirilgan. - T.: «Ma'naviyat», 2006, – (Istiqlol qahramonlari) -B.160
13. Behbudiy. Tanlangan asarlar. Tanlangan asarlar // To'plovchi, so'zboshi va izohlar: B. Qosimov, 3-nashri. tuzatilgan va to'ldirilgan. - T.: «Ma'naviyat», 2006, – (Istiqlol qahramonlari) -B.160
14. Abdirashidov, Zaynabidin. Mahmudxo'ja Behbudiy va uning «O'yina» jurnali [Matn]: / Z. Abdirashidov, N. Egamqulova. – Toshkent: Muharrir nashriyoti, 2019. – 38 bet.
15. Behbudiy. Tanlangan asarlar. // To'plovchi, so'zboshi va izohlar: B. Qosimov, 3-nashri. tuzatilgan va to'ldirilgan. - T.: «Ma'naviyat», 2006, 2006, – (Istiqlol qahramonlari) -B.160
16. Solih Qosimov. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi 1990 yil 19 yanvar
17. Behbudiy tanlangan asarlar. Behbudiy. Tanlangan asarlar. // To'plovchi, so'zboshi va izohlar: B. Qosimov, 3-nashri. tuzatilgan va to'ldirilgan. - T.: «Ma'naviyat», 2006, 2006, – (Istiqlol qahramonlari) -B.160
18. Halim Saidov. Ma'rifat libosidagi ozodlik. – Toshkent: Sharq, 2000. - B. 149
19. Behbudiy tanlangan asarlar. Behbudiy. Tanlangan asarlar. // To'plovchi, so'zboshi va izohlar: B. Qosimov, 3-nashri. tuzatilgan va to'ldirilgan. - T.: «Ma'naviyat», 2006, B.148.
20. Behbudiy tanlangan asarlar. Behbudiy. Tanlangan asarlar. // To'plovchi, so'zboshi va izohlar: B. Qosimov, 3-nashri. tuzatilgan va to'ldirilgan. - T.: «Ma'naviyat», 2006, B.1931 asarlar. Behbudiy. Tanlangan asarlar. // To'plovchi, so'zboshi va izohlar: B. Qosimov, 3-nashri. tuzatilgan va to'ldirilgan. - T.: «Ma'naviyat», 2006, B.231